

גבולות ארץ ישראל בפרשת משפטים / יהושע מנחם רוזנברג

בסופה של פרשת משפטים אנו מוצאים את ההבטחה הבאה: "וְשָׁלַחְתִּי אֶת הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ וְגִרְשָׁה אֶת הַחַיִּי אֶת הַכְּנַעֲנִי וְאֶת הַחִתִּי מִלְּפָנֶיךָ. לֹא אֶגְרָשְׁנוּ מִפְּנֵיךָ בְּשָׁנָה אַחַת פֶּן תַּהִיֶּה הָאָרֶץ שְׂמֵמָה וְרִבָּה עֲלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה. מֵעַט מֵעַט אֶגְרָשְׁנוּ מִפְּנֵיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרָה וְנַחֲלַת אֶת הָאָרֶץ. וְשָׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מֵיַם סוּף וְעַד יַם פְּלִשְׁתִּים וּמִמְדְּבָר עַד הַנֶּהָר כִּי אֶתֵּן בְּיַדְכֶם אֶת יִשְׂבֵי הָאָרֶץ וְגִרְשָׁתֶמוּ מִפְּנֵיךָ. (שמות כ"ג כח-לא).

"וְשָׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ" - לתיבה 'גבול' במקרא שתי משמעויות:

- א. קו המבדיל בין מקום למקום, בין שדה לשדה, בין ארץ לארץ, קצה, שפה. "שמתי חול גבול ליס" (ירמיה ה', כב). "וגבול נתן ה' ביננו וביניכם" (יהושע כ"ב, כה).
- ב. שטח הארץ שבתוך קווי הגבול, חבל ארץ, מרחבי הארץ. "וינח בכל גבול מצרים" (שמות י', יד) "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו ל"א, טז). "ויבקשו... בכל גבול ישראל" (מלכים א' א', ג) "בגבול אחיכם" (דברים ב', ד).

בפרשתנו שני תיאורים של שטחה של ארץ ישראל:

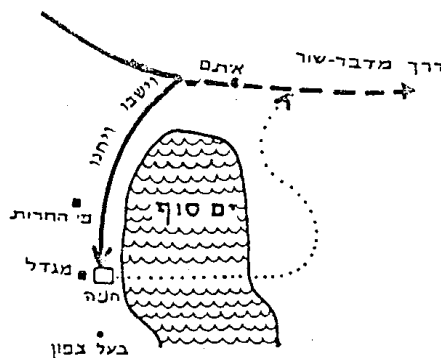
- א. רשימת העמים הגרים בארץ. ובאמצעותם הגדרת שטח הארץ.
- ב. קביעת תחום על ידי ציון נקודות שהקו המחבר ביניהם נותן מעין מסגרת של הארץ. "מים סוף עד ים פלשתים" – צד מערב "וממדבר עד הנהר" – צד מזרח. (פירוט להלן).

כך מתאר זכריה הנביא את גבולות העתיד של א"י: "גִּילִי מְאֹד בְּתַ צִיּוֹן הִרְעִי בְּתַ יְרוּשָׁלַם הִנֵּה מְלַכְךָ יָבֹוא לְךָ צִדִיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא עֲנִי וְרֹכֵב עַל חֲמֹור וְעַל עִיר בֶּן אֶתְנֹת. וְהִכְרַתִּי רֶכֶב מֵאֶפְרַיִם וְסוֹס מִירוּשָׁלַם וְנִכְרַתָּה קֶשֶׁת מִלַּחְמָה וְדָבָר שְׁלוֹם לַגּוֹיִם וּמָשְׁלוּ מֵיָם עַד יָם וּמִנְהָר עַד אֶפְסַי אָרֶץ. (זכריה ט' ט-י).

גם משורר התהילים בדברו על המלך אומר: "וַיִּרְךָ מֵיָם עַד יָם וּמִנְהָר עַד אֶפְסַי אָרֶץ". (תהלים ע"ב ח) ומפרש רש"י: "וירד מים עד ים - כל א"י מים סוף ועד ים פלשתים".

"ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" ומתוך שהיינו רחוקים מארצנו ומאדמתנו הייתה ארץ ישראל קרובה, אמנם, ללב אך רחוקה מן העין. מקומותיה, הריה, עריה ודרכיה הלכו ונשתכחו. עד שהפכו הסוגיות העוסקות בגבולות ארץ ישראל כספר החתום אף בפני לומדי התורה.

המפרשים התחבטו רבות בשאלת זיהויים של ים סוף וים פלשתים המנויים בכתובים. רבנו אברהם אבן עזרא בפירושו הארוך לשמות מבאר: "והנה ידענו כי אין ים סוף בין מצרים ובין ארץ ישראל, ואין צורך שיכנסו בים, רק צוה ה' לעשות כך בעבור שיכנסו המצרים אחריהם ויטבעו. וממדבר איתם נכנסו ישראל אל הים, ולמדבר איתם יצאו כאשר אפרש. (ראב"ע שמות י"ד יז). ואכן פרעה אינו אומר סגר עליהם הים אלא "סגר עליהם המדבר". (שמות י"ד ג).

פירושה של התיבה ים במקרא הוא: מקווה מים רחב ידיים: "ולמקוה המים קרא ימים" (בראשית א', י), "זה הים גדול ורחב ידיים" (תהלים ק"ד, כה). גם אגם או ימה נקראים במקרא בשם ים. "ים כנרת" (במדבר ל"ד, יא)

"ים המלח" (בראשית י"ד, ג), "ים הערבה" (יהושע ג', טז). גם כלי קיבול גדול למים מקבל בהשאלה את הכינוי ים. "ים הנחשת" (מלכים ב' כ"ה, יג).

על הפסוק: "וַיֵּסֶב אֱלֹהִים אֶת הָעַם דָּרַךְ הַמִּדְבָּר יַם סוּף וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות י"ג יח), אומר רש"י: "ים סוף - כמו לים סוף. וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, כמו (שמות ב' ג) ותשם בסוף, (ישעיהו י"ט ו) קנה וסוף קמלו.

בדרך כלל "ים-סוף" הוא שמו של הים האדום ובייחוד של לשון הים שבין מצרים ולחצי האי סיני. ואולם יש ואגם מכונה: 'ים סוף'. אחד האגמים שבין מצרים לישראל מכונה כך. אולי האגם המר הגדול הוא הים המכונה: "ים-סוף". בטרם היות תעלת סואץ היו מימיו מתוקים ולחופו צמחו קנים וסוף. לפי השערות אחדות זהו הים שאותו חצו בני ישראל ביציאת מצרים. ים סוף כאן מקביל לים סוף שבפרשת בשלח.

האגם המר הגדול – "ים של קנים וסוף" (לפני ההמלחה של תעלת סואץ)

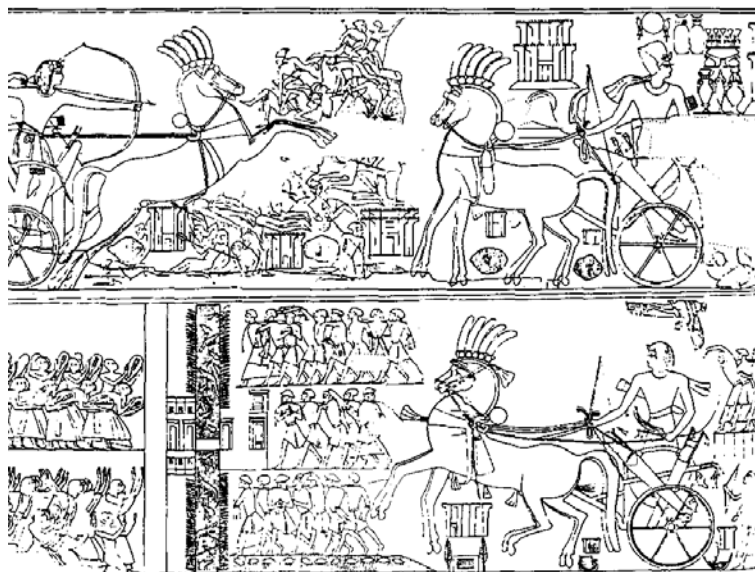
בברית בין הבתרים נאמר: "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזָרְעֲךָ נִתְּתִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת. אֶת הַקִּינִי וְאֶת הַקְּנָזִי וְאֶת הַקְּדַמְנִי. וְאֶת הַחֲתִי וְאֶת הַפְּרָזִי וְאֶת הַרְפָּאִים. וְאֶת הָאֲמָרִי וְאֶת הַפְּנֻעִי וְאֶת הַגְּרִגְשִׁי וְאֶת הַיְבוּסִי. יֵשׁ כֵּאֵן הַבַּטְחָה בְּבְרִית לַתּוֹרָה לְזָרְעוֹ שֶׁל אַבְרָם אֶת הָאֲזוּר הַמִּתְוָאֵר, כְּמוֹ בַּפְּרָשָׁתוֹ, בְּשָׁנֵי אֲוֹפְנִים: עַל יַד קְבִיעַת תַּחֲוֹם הָאֲזוּר: 'מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת' – מֵעֵין גְּבוּלוֹת. עַל יַד רְשִׁימַת הָעַמִּים הַיּוֹשְׁבִים בְּאֲזוּר. (נהוג לכנות את הגבולות המתוארים כאן בשם: 'גבולות ההבטחה' או 'הארץ המובטחת' וכן ה'ארץ היעודה'. מושגים אלה הם מושגים מודרניים ואינם קיימים במקרא.)

'נהר מצרים' הוא הנילוס. מדובר כאן, כנראה, על הזרוע המזרחית של נהר הנילוס, זרוע שעברה ממזרח לפלוסיון, (אל-פרמה), ונשפכה לים התיכון ממערב לימת ברדוויל. זרוע זו יבשה בתחילת התקופה הערבית. ואינה קיימת כיום. קרן זו מכונה בפסוק בפרשתנו בשם 'ים-סוף'. כלומר הציון ים סוף מקביל לנהר מצרים. (ראה פירושו של קאסוטו על ספר שמות עמוד 109).

מפת הימות שבין חצי האי סיני לבין מצרים

קשה לתאר שהכינוי 'ים פלשתיים' בפרשתנו, מכוון אל הים שמול רצועת החוף שבה הערים עזה, אשקלון, אשדוד, גת ועקרון, שכן הוא אינו קצה גבול. הפלשתים ששכנו לאורך רצועת החוף, פלשו לארץ ישראל כמה עשרות שנים לאחר יציאת מצרים. בעת יציאת מצרים היו לאורך החוף ערי מבצר מצריות, כמתואר בתבליטים מצריים.

תבליט מצרי משנת 1300 לפנה"ס בערך, המתאר את הדרך מכנען למצרים

יש לשער שהכוונה היא לקצה הצפוני של הים התיכון מול האיים שמהם פלשו הפלשתים לארץ ישראל. כדברי הנביא עמוס: הָלוֹא כִּבְנֵי כְּשִׁיִּים אַתֶּם לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל נְאֻם ה' הֲלוֹא אֶת יִשְׂרָאֵל הֶעֱלִיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְלִשְׁתִּיִּים מִכַּפְתּוֹר וְאֶרֶם מִקִּיר. (עמוס ט' ז)

בספר דברים נקבע הים האחרון כגבולה המערבי של ארץ ישראל: "כָּל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כָּף רַגְלְכֶם בּוֹ לָכֶם יִהְיֶה מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְבָּנוֹן מִן הַנֶּהָר הַזֶּה וְעַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן יִהְיֶה גְבֻלְכֶם. (דברים י"א כד). בספר יהושע מכונה הים בשם 'הים הגדול': "מֵהַמִּדְבָּר וְהַלְבָּנוֹן הַזֶּה וְעַד הַנֶּהָר הַגָּדוֹל נֶהָר פְּרַת כָּל אֶרֶץ הַחֲתִיִּים וְעַד הַיָּם הַגָּדוֹל מְבֹאֵה הַשָּׁמֶשׁ יִהְיֶה גְבֻלְכֶם. (יהושע א' ד)

המזרח נקרא במקרא פעמים רבות: קָדָם. שכן זהו הצד שלפנים. אדם העומד ופניו קדימה אל עבר השמש העולה וזורחת, אל יום חדש, מתבונן אל המזרח. "לפאת קדמה מזרחה" (שמות כ"ז, יג). "והחונים קדמה מזרחה" (במדבר ב', ג). "ימה וקדמה וצפונה ונגבה" (בראשית כ"ח, יד). משום כך מכונה ים המלח הנמצא במזרחה של ארץ ישראל בשם 'הים הקדמוני'. "את פניו אל הים הקדמוני" (יואל ב', כ). כאשר עומד אדם ופניו קדמה אל המזרח הרי אחריו הם במערב. ומכאן כינויו של המערב: אחר. "ארם מקדם ופלשתים מאחר" (ישעיה ט', יא) "אחרי המשכן יחנו ימה" (במדבר ג', כג). הים התיכון מכונה לפיכך: 'הים האחרון' דהיינו: הים הנמצא במערב. "עד הים האחרון" (דברים ל"ד, ב). לימינו של האדם העומד ופניו קדמה-מזרחה נמצא הדרום. מכאן כינויו של הדרום: ימין או תימן. "צפון וימין אתה בראתם" (תהלים פ"ט, יג). "לפאת נגבה תימנה" (שמות כ"ו, יח). "ימה וצפנה ותימנה ומזרחה" (דברים ג', כז).

ואילו הצפון – נמצא משמאלו. ואכן הצפון מכונה: שמאל. (בערבית: שימאל) "ואפנה על ימין או על שמאל" (בראשית כ"ד, מט) "עד חובה אשר משמאל לדמשק" (בראשית י"ד, טו).

אם הים הגדול, הים האחרון, משמש גבול מערבי של הארץ, הרי שקצה הגבול הצפוני מערבי הוא במקום בו "מסתיים" הים, לחופי אסיה הקטנה. וכך יש להבין את הפסוק: "וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרַעֲוִה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דְּרֹךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּיִּים..." (שמות י"ג יז), ולא הולכים א-לוקים אל הדרך המובילה אל ארץ פלשתים. ככל דרך במקרא, מכונה הדרך על שם היעד שאליו היא מובילה 'דרך ארץ פלשתים'. (דרך ים סוף, הדרך המסתיימת בים סוף. רחוב יפו – הרחוב המוביל ליפו.)

על פי המקורות שהבאנו ניתן לקבוע שהפסוק בפרשתנו תוחם את גבולות הארץ באמצעות ציון ארבע קרנות היוצרות מעין מסגרת לתחום האזור. קרן דרומית מערבית הנקראת ים סוף, והיא מקבילה לנהר מצרים בפסוקים אחרים, קרן צפונית מערבית המכונה. ים פלשתיים, קרן צפונית מזרחית הנקראת 'הנהר', הוא נהר פרת, (חלקו הקרוב ביותר של נהר פרת אל הים התיכון יוצר מעין 'ברך'. יתכן שהכתוב מתייחס לקטע זה של הנהר), קרן מזרחית דרומית: המדבר.

